EL BOU I LA MULA I L'ÀNGEL BOVO

ESTUDI INTRODUCTORI

QUAN Escalante escriu aquesta obra fa ben poc de temps que ha triomfat plenament amb *La processó per ma casa*. De fet, es troba immers en la seua primera gran etapa creadora, que s'estén entre els inicis de 1868 amb *Un grapaet i prou* (estrenada, recordem-ho, el 15 de febrer) i els de 1869 (el 9 de gener d'eixe any va estrenar *Bufar en caldo gelat*, obra –com veurem– amb la qual li arribarà la consagració com a autor dramàtic apreciat pel conjunt de la societat valenciana. Amb tot, és cert que de totes quatre, la que ara ens ocupa és la menys coneguda i la que menys èxit va obtenir el dia de la seua estrena («estrenada con buen éxito» se'ns diu tot simplement). ¿Apreciació justa la del públic? ¿I la de la crítica? Rafael Ferreres ens dóna, al respecte, aquest judici: «Don Leandro Torromé otra vez tiene un beneficio y otra vez le pide a Escalante un sainete. Esta vez le entrega *El bou y la mula y el anchel bobo* que se representa en el flamante teatro de La Libertad (antes Princesa) la noche del 6 de Diciembre de 1868.

»En esta ocasión ha cambiado el ambiente, en parte. Sitúa su obra en un pueblo. Anteriormente siempre había sido en la ciudad. Esta pieza no adelanta nada en su producción aunque campea en ella, como en todas las suyas, el fértil gracejo, la ya [sic] experiencia de las situaciones, de los chistes, de los ágiles parlamentos, de la presentación de auténticos tipos humanos. Si el público acudía a los sainetes escalantinos sin más pretensiones que reirse, que pasar un rato muy agradable, sin duda que quedaba completamente satisfecho. En esta obrita hay, más que nada, habilidad» [1]. Ben poca cosa, al capdavall.

Més genèric és encara, i fins i tot discutible en quant compara l'obra amb el conjunt de la producció escalantina sense tenir en compte la cronologia, el comentari que li dedica Sanchis Guarner: «A petició de l'actor Torromé, que celebrava un altre benefici, escrigué *El bou, la mula y el*

[1] R. Ferreres, *Eduardo Escalante...*, pp. 76-77.

ànchel bobo, títol al·lusiu a una de les comparses de la processó valenciana del Corpus, peça que el desembre de 1868 fou estrenada al teatre de la Llibertat. Aquest fou el primer sainet d'Escalante d'ambient rural, puix que gairebé tots els altres havien estat protagonitzats per gent proletària o petit-burgesa, en convivència amb personatges de l'alta o mitjana burgesia desclassats i «coents» o cursis, i amb madrilenys presumptuosos i insolvents»[2].

Però al nostre entendre *El bou...* és alguna cosa més que una simple obra d'*ofici* i sense pretensions. I no es tracta sols que Escalante situe la seua peça a un poble, com ja s'havia esdevingut –no ho oblidem– a *¡Què no serà!*, tot i que també és veritat que els protagonistes no ho viuen, sinó que vénen de València (si fa no fa com a *La vora d'un sequiol* o *A divertir-se a un poblet*). A l'obra que ens ocupa trobem, elements nous que van fixant l'estil escalantí; és el cas, sense anar més lluny, de les figures de Rafael, Rosa i Andreu. Examinem-les breument: el primer d'ells és el prototipus de la persona de caràcter dèbil, que amaga les seues febleses sota una capa de puntillisme –o orgull si voleu– ridícul (un ridícul que voreja el patetisme, en un apropar-se cap a fòrmules com les que tan brillantment desenvoluparia unes dècades més tard Carlos Arniches); Rafael en efecte contrapesa el seu malnom de *bolxaques* (*calzonazos* en castellà) amb l'orgull que suposa ser una de les figures estel·lars de la processó: la de Josué que, com és ben sabut, *parava el sol* en diverses ocasions al llarg del recorregut processional[3]. Quan perga aquest privilegi i es trobe abocat a ser una figura de conjunt, disfressat d'animal i amb un cap de bou conferint-li un anonimat certament maliciós, Rafael no dubtarà en fer qualsevol cosa per recuperar la seua fictícia dignitat; així, front als pares –i mares– dels sainets anteriors, que acaben per reconéixer la superioritat del pretendet escollit per la filla, Rafael la *vendrà* pràcticament pel dret a tornar a eixir vestit de Josué.

Al seu torn, Rosa representa la irrupció de la *dona forta*, que sotmet i s'imposa totalment al seu marit (¿caldrà recordar l'extraordinària parella formada per Jacinto i Baltasara a *Tres forasters de Madrid*?); però a diferència d'aquesta darrera, Rosa es troba completament mancada de trets que ens la facen simpàtica: madrastra, manipuladora de l'infeliç marit i objecte (gairebé arribem a suposar que voluntari) de les pretensions d'Andreu... La reconversió final només servirà per llevar-nos parcialment la impressió que ens trobem davant un dels personatges més antipàtics d'Escalante, sense que –i ací es trobaria potser l'element més original– hi haja un procés de ridiculització paral·lel, que servisca per *castigare ridendo mores*.

---

[2] M. Sanchis Guarner, *Els inicis...*, p. 49.

[3] Com és ben sabut, el personatge de *Josué*, que apareix a la processó del Corpus valenciana porta un disc de llautó daurat, que representa un sol, amb mànec a la mà esquerra i una espasa a la dreta; de temps en temps, es deté i després de marcar unes passes –deixalla del que podria ser un ball més elaborat– enlaira el disc i el toca amb la punta de l'espasa; aquest moviment és el que rep el nom de *parar el sol*.

Finalment, el personatge del tío Andreu representa igualment una novetat. I és que front a la majoria dels qui Escalante traça –positius en major o menor grau, o ridículs–, aquest presenta un tret nou: la maledicència. Andreu, en efecte, va d'uns a altres, creant rezels i confusió mitjançant les seues xerraduries, que no respecten ni als de la sua família (cas de Micalet); però és que, a més, és un hipòcrita: nega allò que diu i fingeix, però no perquè vulga *bufar en caldo gelat* sinó perquè pretén fer seua Rosa. Personatge, doncs, de comèdia més que no pas de sainet, que insinua un procés complexe de seducció (que passa per casar el seu nebot amb *Filomena*, la filla de Rafael) i que acabarà refugiant-se dins la seua disfressa –la d'àngel bovo precisament– per escapar a un càstig que no arriba perquè, no ho oblidem, Escalante prefereix que els sainets no acaben mai en drama: prou n'hi ha, doncs, amb la vergonya que suposa l'exhibició –i conseqüent escarni general– de les seues autèntiques intencions.

Podem afirmar, doncs, que com a principal innovació, Escalante enriqueix substancialment a aquesta obra la construcció dels seus personatges. Fóra d'açò, no podem oblidar un element teatralment important: la presència dels personatges *disfressats* en escena: Rafel, de Josué, Micalet, de nano... El gust per aquest procediment que estimula la comicitat de la situació (les acotacions referides a Rafel són ben explícites) prefigura una tècnica que arribarà al seu cim amb obres com *Un torero d'estopa* i, sobretot, amb *El Trovador en un porxe*.

* * *

L'esquema mètric d'aquesta obra és el següent:

vv.	1-102	romanç en	*à*
	105-108	redondilla	
	109-116	quarteta	
	117-144	redondilla	
	145-148	quarteta	
	149-180	redondilla	
	181-184	quarteta	
	185-196	redondilla	
	197-200	quarteta	
	201-224	redondilla	
	225-228	quarteta	
	229-240	redondilla	
	241-244	quarteta	
	245-266	romanç en	*í a*
	267-352	romanç en	*à a*
	353-368	redondilla	
	369-376	quarteta	
	377-400	redondilla	
vv.	401-468	romanç en	*í a*
	469-528	romanç en	*é a*
	529-588	redondilla	
	589-592	quarteta	
	593-608	redondilla	
	609-612	quarteta	
	613-620	redondilla	
	621-624	quarteta	
	625-632	redondilla	
	633-640	quarteta	
	641-648	redondilla	
	649-652	quarteta	
	653-668	redondilla	
	669-672	quarteta	
	673-684	redondilla	
	685-688	quarteta	
	689-693	quintilla	

Podem apreciar com Escalante dóna cada volta més protagonisme a les diferents variants del *romanç*, mentre continua amb el joc d'alternances entre la redondilla i la quarteta, la qual li serveix per trencar el ritme de les primeres, mentre les quintilles han restat reduïdes a un valor purament testimonial, i han desaparegut igualment altres formes estròfiques. És igualment característic que la peça comence amb un llarg romanç narratiu que serveix per posar-nos en antecedents (descripció de la festa del poble, enfrontament entre madrastra i fillastra). Indiquem, finalment, com la mètrica serveix par aïllar i distingir algunes escenes, creant conglomerats significatius separats els un els altres gràcies a aquests canvis mètrics: escenes I-II; escenes III-IV-V; escenes VI-VII-VIII-IX; escena X; escenes XI-XII-XIII-XIV; escenes XV-XVI-XVII-XVIII-XIX.

Percentualment, els resultats que podem obtenir són els següents:

Romanç		340 vv.	49 %	
	-en à	104 vv.		15 %
	-en í a	90 vv.		
	-en à a	86 vv.		
	-en é a	60 vv.		
Redondilla		280 vv.	40 %	
Quarteta		68 vv.	9,8 %	
Quintilla		5 vv.		

* * *

D'aquesta obra conservem una única edició (*A* a les notes textuals), impresa a València en 1871, en la impremta de Salvador Amargós (carrer de l'Encarnació, 17), per comanda de la *Libreria de Juan Mariana y Sanz* (carrer de la Llotja, 7), i que apareix amb els següents advertiments: «Esta obra es propiedad de D. José María Moles, sin cuyo permiso no podrá representarse en España y sus posesiones», i «La propiedad intelectual pertenece a D. Juan Mariana y Sanz, no pudiendo nadie reimprimirla sin su permiso». Posteriorment, l'obra va incloure's dins les seues *Obras completas* (*OC*).

EL BOU I LA MULA I L'ÀNGEL BOVO [1] *

Juguete bilingüe en un acto y en verso.

Estrenado con buen éxito en el teatro de la Princesa [a],
en el beneficio de D. Leandro Torromé [2],
la noche del 6 de Diciembre de 1868.

REPARTO

PERSONAJES	ACTORES
La tía Rosa	Sra. Mondéjar.
Filomena	» Perlá.
La tía Quica	» Coronel.
El so Rafel	Sr. Torromé.
El tío Andreu	» Barberà.
Mariano	» Morón.
Micalet	» Aparicio.
Bruno	» Ricart.
Pepe	» N. N. [3]
Toni	» N. N.

La acción se supone en un pueblo [4]
de las inmediaciones de Valencia.

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 498-500.

ACTO ÚNICO

El teatro representa una casa baja de pueblo; puerta grande al foro, por la que se ve la calle, dos laterales: la de la izquierda es la única por la que entrarán y saldrán los actores al interior de la casa. Dos mesas de pino, sillas con asientos de cuerda, etc. Una de las mesas estará separada del primer bastidor y tendrá puesto un mantel y encima platos, cucharas, una botella de vino, etc.

ESCENA PRIMERA

Al levantarse el telón aparecen Pepe, acabando de poner la mesa, la tía Rosa sentada en primer término, y detrás Filomena peinándola.

PEPE. Pare la taula i aixina
li hu deixe tot arreglat.
ROSA. ¿Per què se cansa?... Rafel
jo no sé com tarda tant.
PEPE. Ara s'acaba la missa. 5
ROSA. Ja és prop de la una; enguany
els obrers[5] tiren el resto.
PEPE. ¿No veu que poden gastar?
ROSA. És que han fet una funció[6]
com no s'havia vist mai 10
en lo poble. ¡I quina música!
PEPE. Pues esta vesprà vorà
en la processó lluir-se:

duran un carro triumfal[7],
i la filla de l'obrer
tota vestida de blanc
i plena de mantecueles[8].

FILOMENA. ¡Poc *maja* la posaran!

ROSA. ¿Este matí l'han vestida?

PEPE. Vaya. Porta deu collars
i du un morrió[b] de llanda[9]
en quatre plomes al cap.

FILOMENA. ¿Va de reina? Farà goig.

PEPE. Rosa, jo me'n tinc que anar,
pues dine en casa un amic;
la paella, al bull està,
si algo falta...

ROSA. Moltes gràcies,
i dissimule.

PEPE. ¡A quin sant!

ROSA. En València anit pensàrem
vindre ací a fer el dinar;
con en lo poble Rafel
a vosté el coneix...

PEPE. Molts anys.
Jo també en la processó
aniré vestit enguany,
conque ací se queden dueños
de tot.

ROSA. Bien.

PEPE. Hasta l'esprà.

Vase por el foro.

ESCENA II

La tía Rosa y Filomena.

ROSA. Chiquilla, ¿tu te figures
que és algun piló el meu cap?

FILOMENA. Com ja no li queden pues
a l'escarpidor[10]...

ROSA. Badat
tinc el selebro. ¡Jesús,
quin formiguer!

FILOMENA. Mire...

ROSA. ¡Ai!
¿Què estàs fent, mal espirit?

FILOMENA. Arrancant-li els cabells blancs,

que els té a bolics.
ROSA. ¡Embustera!
¡A bolics i és un llunar!
Du ací la pinta, desastre,
¡si eres tan desmanotà [11]!
Vergonya tinc de que sigues
fillastra meua; en quinze anys
i encà no sap fer un monyo.
FILOMENA. *[Apart]* Li cou lo dels cavells blancs...
ROSA. El pobret que en tu carregue
bona joia se'n durà.
FILOMENA. Pues mire, joia o no joia
algú l'està desitjant.
ROSA. Ja hu crec; per a un descosit
sempre es troba un desgarrat [12].
FILOMENA. Si hu diu vosté per Mariano...
ROSA. Debaes te calfes el cap
en eixe.
FILOMENA. Ja mos vorem.
(Apart) [c] Madastrota condemnà.
ROSA. Parla fort i no marmoles.
FILOMENA. ¿Que té els ouïts embossats?
ROSA. A mi no em vingues en tanta
soberania; eixe gall
ton pare ne té la culpa
de que me l'alces.
FILOMENA. ¡I tant!
ROSA. Si ell no fóra un calsonasos...
FILOMENA. Calsonasos: ¡no diu mal!
Bolxaques de pa florit [13]
li diuen en lo veïnat.
Ja se ve[u] com només falta
que vosté el calfe...
ROSA. ¡Arrastrà!
¿Qui pot dir-ho?
FILOMENA. Tot el món.
ROSA. ¿Pues que tot el món no sap
abans de casar-se en mi
lo que era, i lo que ara val?
¡Quin tracte! Desagraïda,
¡quan tots devieu besar
la terra que jo calcigue [14]!
Mes veniu de mala sang.
FILOMENA. Pues la de vosté és més noble...
ROSA. En millors bolquers crià
que no vosatros.

FILOMENA. ¿Que em conta? 85
Perdone si li he faltat,
reina de... la castanyola,
que en los barrios del Pilar,
darrere una paraeta
passava el dia aventant 90
les mosques...
ROSA. ¡Desvergonyida!
FILOMENA. I en fi, per a rematar,
lo que sempre em diu Mariano
quan de vosté havem parlat:
en que digues la Cachucha [15] 95
no cal que passes avant.
ROSA. *(Levantándose)* La llengua no te l'arranque
perquè m'estic tremolant
de coratge, però a Roma [16]
no se l'haveu d'emportar. 100
Vés, pobra polaca [17], vés;
posa l'arrós, que ja està
ací ton pare.
FILOMENA. En mal[a] hora
la conegué el desditxat.

Vase por la puerta de la izquierda.

ESCENA III

La tía Rosa, el so Rafel i el tío Andreu por el foro.

ANDREU. M'ha rendit, ¡quina calor! 105
RAFEL. Vinc més llauger que una eixida,
¡com tu, si tarde, en seguida
te poses de mal humor!
Perdut està eixe camí;
hi ha un pam de pols.
ROSA. ¡Què aseat! 110
Els borseguins [18] nous de hui,
bonicos se'ls ha posat.
És debaes; no en farà més,
ja en lo pit li veig dos taques;
mude-lo vosté; después 115
no vol que li diga xaques [19].
RAFEL. Mira, vinc fet un amero [20].
ROSA. Tu, abans que et peguen ja plores.
RAFEL. Dona, si ham estat tres hores

disputant en lo ropero[21]... 120

ANDREU. Passar dejú la calina
del camí és prou pesaet.

RAFEL. Rosa, ¿el dinar està fet?

ROSA. No hu sé.

ANDREU. *(A Rosa aparte y con zalamería)* Veja... Rosa fina.

ROSA. Guapo, anem...

ANDREU. *(Ídem)* ¡Vals més millons! 125

Vase la tía Rosa por la puerta izquierda.

ESCENA IV

El tío Rafel y Andreu.

RAFEL. Si sabera el meu disgust,
tio Andreu; ja no tinc gust
d'anar en les processons.

ANDREU. Molt fort hu ha pres.

RAFEL. ¡Mal viatge!
Jo hu sent per la meua Rosa, 130
¡tan tova que ella se posa
quan me veu en aquell tratge!

ANDREU. El real de plata que perd
és lo que a vosté li cou.

RAFEL. ¿Com li dic que faç jo el bou? 135
¡Si de pensar-ho estic ert!

ANDREU. Ja tenia jo sospecha
que el tio Bruno intrigava
perquè el seu fill el temptava.

RAFEL. Me té moltíssima enveja. 140
¿L'ha vist? Més ample que un lobo,
per davant de mi ha passat.
I vosté, ¿com s'ha quedat?

ANDREU. ¿Jo...? Sempre faig[d] l'àngel bovo.

RAFEL. ¿I el ropero?

ANDREU. És un cudol. 145

RAFEL. Veja quina conjetura,
¡dir que pe[r] a[e] parar el sol
no tinc jo prou estatura!

ANDREU. Mai fon vosté un gastaor,
però... tampoc s'ha arropit. 150

RAFEL. I de Cosué[22], ¿qui ha dit
que fóra un tambor mayor?[23]

¡Después d'haver-lo parat
tantes voltes!

ANDREU. ¡Home, calle!

RAFEL. Serà impossible que ratlle[24] 155
el so Bruno a on jo he ratllat.
P'a fer eixe personatge
és menester arrogància.

ANDREU. ¡Molta!

RAFEL. I tindre la captància[25]
de portar airós el tratge. 160
Luego, es necessita certa
gràcia p'a representar-lo,
pues jo ja l'he[f] vist parar-lo
aixina... en la boca uberta.
¡Home, això no és joc!

ANDREU. ¡És clar! 165

RAFEL. Aguarde's, que el tio Berro
fent-li al sol cara de perro,
pareix que se'l va a menjar.
Així li lleven el llustre...

ANDREU. I el lluïment.

RAFEL. ¿I la traça? 170
¡Si hi ha qui porta l'espasa
com si portara un palustre![26]
Cosué era melitar.
Veja, Bruno en el seu lloc.

ESCENA V

Dichos y la tía Rosa y detrás Filomena, que pondrá encima de la mesa una sartén con arroz.

ROSA. L'arròs està fora el foc. 175

RAFEL. Santa paraula; a dinar.

ANDREU. *(Aparte a Rosa)* ¿Està mústia?

ROSA. *(Aparte a Andreu)* Res l'importa.

RAFEL. Conque acostem-se a la taula. *Sentándose a la mesa.*

ROSA. *(A Andreu, que le habla en voz baja)*
No em parle ni una paraula.

ANDREU. *(Aparte)* Hui té la castanya torta...[27] 180
[Alt] Ací les aigües són blanes... *Sentándose.*

RAFEL. Ja pegarem un xiulit,
Rosa, ¿anem?

A Rosa, que se sentará lejos de la mesa.

ROSA. Jo no tinc ganes.
RAFEL. ¿No tens ganes?
ROSA. ¡Ai, el pit! *Dando un fuerte suspiro.*

[Rafel] levantándose y acercándose a Rosa.

RAFEL. ¿I això, que t'encontres mala
o m'has pres algun disgust?
FILOMENA. *[Apart]* ¿Que no donarà açò gust?
¡A que li fan calaguala[28]!
RAFEL. ¡Tens ulleres! *Observándola.*
FILOMENA. *[Apart]* ¡Ni dos nòvios!
RAFEL. ¿T'han donat algun pesar?
¡No em faces desinquetar!
FILOMENA. *[Apart]* ¡Mà l'agüelo, quins agobios!
RAFEL. ¿Per què et munten eixes flames...?
Parla, per l'amor de Déu.
Sóc Rafel... i el tío Andreu...
ROSA. ¡Volen que estire les cames! *Sollozando.*
RAFEL. ¿Com s'entiende? ¿Qui t'ha ofés?
Digues prompte, ¿què t'espanta?
ROSA. ¡Ai! ¡El pesar que jo he[f] pres...!
FILOMENA. *[Apart]* ¿Que no serà comedianta?
RAFEL. ¿Qui ha segut? ¿No estic jo ací?
No tingues por, conta-m'heu,
que entre jo i el tio Andreu...
ANDREU. Vosté no me fique a mi.
ROSA. Li done a ta filla pena.
RAFEL. ¡Milacre que ella s'esvare[29]!
FILOMENA. *[Apart]* ¡Com l'embabuca[30] a mon pare!
RAFEL. ¡Felomena! ¡Felomena!
ROSA. I eixe remalfaener
de nòvio, que la té loca,
i a mi me se posa en boca...
RAFEL. Sempre serà...
ROSA. El sabater.
RAFEL. ¿El fill del so Bruno?
ROSA. Sí.
RAFEL. ¿Veu quina ràbia me té? *A Andreu.*
Esta vesprà, jo i vosté...
ANDREU. Home, no me fique a mi.
RAFEL. Vorà si pega mal bot

el que a ma muller ofenga:
té un marit que la defenga.

ROSA. Tu la culpa tens de tot. 220
Si prengueres el consell
que mil voltes te doní,
no se riurien de mi
llevant-me una mà de pell.

RAFEL. Però jo estic [a] una llegua 225
d'endevinar ni saber...

ROSA. ¿Sufriràs que a ta muller
li diguen la...?

Diciéndoselo al oído.

RAFEL. ¡Mare meua! *A Filomena.*
¡La...! Com hui mateix no escames
a eixe vago...

FILOMENA. Debaes malla[31]. 230
La que vol, de res s'esqualla[32].

RAFEL. Primer te trenque les cames.
Se casarà en son nebot; *A Andreu.*
hu assegure.

ANDREU. Pues la xica
no m'agrà gens com s'explica. 235

RAFEL. Descanse; responc de tot.

ANDREU. Per ella, el xic fa la fel[33]...
Mes jo ignorava... i després,
com no vulc ficar-me en res...

RAFEL. Vosté és un àngel del cel. 240

ANDREU. Però... ¿no peguem un mos?
¡Mire que no em puc sostindre!

RAFEL. ¿Anem?

ROSA. ¡Bo estarà l'arròs!

FILOMENA. *[Apart]* ¡Veneno havia de tindre!

Sentándose todos a la mesa, menos Filomena.

RAFEL. El foc ix del tio Bruno. 245
Sa muller, la tia Quica...

ROSA. Ja hu sé que no me pot vore
eixa xurra malaïda.

RAFEL. A tot açò, tio Andreu,
eixe nom no té malíccia. 250
Li hu diuen perquè com esta
ha segut tan divertida...

ROSA. ¿I a ell, per què li diuen xaques?

Vamos, respon.
RAFEL. ¡Xica...! ¡Xica...!
ROSA. Perquè eres un desastrat, 255
perquè ni el coll de la camisa[34]
saps abrocharte.
RAFEL. Justet.
ROSA. I com si fóra una nina,
si ha d'anar algo aseat
jo el tinc que vestir.
RAFEL. Mentira. 260
ROSA. Digues que no. Tio Andreu,
pregunte-li qui el pentina
i en terra[35] i sabó li llava
les orelles.
RAFEL. Si és un dia
com hui, que m'he[f] de vestir 265
i ella vol que me lluixca...

ESCENA VI

Dichos y Micalet por el foro.

MICALET. Salut.
ANDREU. ¡Micalet!
RAFEL. Acosta't,
a temps arribes encara.
MICALET. Moltes gràcies. Tio Andreu...
FILOMENA. *[Apart]* Este tonto mos faltava. 270
MICALET. ¿Vosté li ha dit al ropero
que jo li trenquí una pata
al lleó, quan el diumenge
fiu de Sasón en Picanya?
ANDREU. ¿Jo? ¡Jesús! Està borratxo. 275
MICALET. Pues lo bonico és que ara
vol que me vista de nano,
i no tinc humor ni gana,
ni geni, p'a anar ballant
al compàs de la donçaina. 280
ANDREU. ¿Per què no fas d'indio bravo[36]
en les danses?
FILOMENA. Poc li falta. *Riéndose.*
MICALET. Ja se riu esta, ¿què tal?
ANDREU. La volta[37] no és massa llarga.
MICALET. ¿Que tu no dines? *A Filomena.*

[Rafel] a Filomena, viendo que no contesta.

RAFEL. Respon-li 285
al sinyor. Està un poc mala...
MICALET. *[Apart]* Si me vol, no hu manifesta.
ROSA. ¿Tu no veus quina mulata[38]? *A Rafel.*
MICALET. Tio, ¿pot vosté escoltar...?
ANDREU. Digues. *Levantándose.*
MICALET. ¿No veu quina cara 290
fa quan me veu Filomena?
ROSA. Rafel, digues-li que traga
aigua p'a beure, a ta filla.
RAFEL. Porte vosté un pitxer d'aigua.
FILOMENA. Per a postres, fes-li el mossot[39]. 295
ANDREU. ¿No t'han dit que està un poc mala?
MICALET. Sí sinyor, mes com vosté
és tan soca[40], no fem ara
que m'enredre a mi, i la xica
no pense en la meua estampa. 300
ANDREU. ¿M'has vist tu mai torejar
a ningun home?
MICALET. ¡Castanya!
¡Pues, un pico! ¡Si al tio Bruno
quan el veig me dóna llàstima!
ANDREU. ¡Micalet! *[Apart]* Este arrastrat... 305
MICALET. I el so Rafel, que no en papa...
RAFEL. ¡Com se riuen del tio Bruno! *A Rosa.*
ANDREU. Pues tan poca confiança
tens en mi... So Rafel, oixca,
¿jo li vaig fer la demanda 310
a vosté de Filomena
per al meu Miquelo?
RAFEL. Vaya:
i t'ha pres ella un carinyo...
ANDREU. Pregunta per tu en un ànsia...
MICALET. Jo, com casi no me mira... 315
RAFEL. Està vergonyosa...
ROSA. Parla
d'una volta, sigues franc,
i digues-li que hi ha un *guaja*[41]
que la[g] vol...
[Rafel] interrumpiéndola.

RAFEL. Pues, i com ella
no el pot tragar, s'ataranta[42]. 320

MICALET. ¿I qui és eixe?
ROSA. Marianet,
el fill del so Bruno.
MICALET. ¡Aguarda!
¿Per què no hu dia més prompte?
A córrer va una borrasca...
RAFEL. No et comprometes.
ANDREU. ¡Miquelo!
MICALET. Si en vore'm a mi s'esqualla.
Vase por el foro.

ESCENA VII

Dichos [43].

RAFEL. Mal me sap que li hages dit...
Si es troben...
ANDREU. Déu que no hu faça,
que Miquel té males puces.
ROSA. No el mereix la molt gitana.
Però, ¿no veus qui és ta filla?
Veges tu si durà l'aigua.
RAFEL. ¡Felomena! ¡Felomena! *Llamándola.*
ROSA. A mi lo que me socarra
és que hu fa aposta.
RAFEL. No hu cregues.

ESCENA VIII

Dichos y Filomena sacando un jarro de agua, que dejará encima de la mesa.

FILOMENA. ¿Que es pega foc a la casa?
RAFEL. Veu vosté que està sa tia
dessecant-se...
FILOMENA. ¡Mà quin atra!
Bons quartos té, que es menege,
que el pou no està al cap de Fransia [44].
ROSA. ¿Veus quin descaro? *A Rafel.*
RAFEL. ¡Chiquilla!
ROSA. ¡Jesús! ¡Jo me la menjava!
FILOMENA. Si ma mare alçara el cap...
RAFEL. Ací es fa lo que esta mana

i punt en boca.
FILOMENA. Bé diu
el dicho...
ROSA. Veges si calla.
FILOMENA. Que la primera és la mossa
i la segunda és el ama.

ESCENA IX

Dichos y Mariano por el foro.

MARIANO. Guarde Dios.
RAFEL. ¿Eh?
FILOMENA. ¡Marianet!
ROSA. ¡La sang me bull!
RAFEL. Ja s'arrasa.
Mira que no estàs en casa
per a armar un canyaret.
ROSA. ¿Que no el mamprens?
RAFEL. ¡Quina empresa!
ROSA. ¡Este home me té podrida!
RAFEL. Tu vols que em tire en seguida
com si fóra un gos de presa.
MARIANO. M'agrà com han contestat.

Sentándose cerca de Filomena.

ROSA. ¡S'assenta prop de ta filla,
i en los teus bigots!
RAFEL. ¡Chiquilla!
Passe vosté al meu costat. *Viendo que no se levanta.*
Cabesuda és com un xurro[45].
FILOMENA. Ací no faig[h] ningun mal.
ROSA. Com jo no prenga el ramal
te faran caure del burro.
Véns, o m'alce i d'un bracet... *A Filomena.*
FILOMENA. Pues tant d'empenyo han format,
ni m'assente al seu costat,
ni me quede ací.

Vase por la puerta izquierda.

MARIANO. Ben fet,
si la pena fóra un sou...[46]
RAFEL. Ella, a l'últim, me respecta.
ROSA. Pe[r] a[i] [e]ixir tu del pas del bou...
RAFEL. *(Apart)* ¿Del bou? ¿Açò és indirecta?

MARIANO. Atenga, ¿que jo tinc ronya, *A Rafel.*
p'a fer alçar a la xica?
ROSA. Lo que no tens tu és vergonya. 375
MARIANO. Dona, ¿en vosté qui se[j] fica?
RAFEL. Jo tinc motius molt formals...
ROSA. Deixa't de contemplacions,
se diu en poques raons:
no volem ací peals[47]. 380
MARIANO. Por vida de Lusifer...
ROSA. Quin mueble...
MARIANO. [A] espai en la llengua,
perquè si no fóra mengua...
ROSA. Tu, ¿què me podries fer?
RAFEL. ¿Qué? Parla.
MARIANO. Si es despropassa, 385
faig[k] del seu monyo un plumero,
i li'l regale al ropero.
ROSA. ¡*Majo* de paper d'estrassa!
RAFEL. ¿Tu, a ma muller? Si me puja
la mosca al nas... *Levantándose.*
ROSA. ¿Que t'espanta? 390
¡Prova, pues!
MARIANO. Vaja una planta,
per a ballar la cachucha.
ROSA. ¡Infame!
RAFEL. ¿Què has dit?
ROSA. Jo el penge.
ANDREU. Dona... *Conteniendo a Rosa.*
RAFEL. ¿A on vas?
ROSA. Deixeu-me estar,
solteu que me'l vullc menjar. 395
ANDREU. El so Rafel que se'l menge,
però vosté...
RAFEL. ¿A on hi ha un trabuc?
ROSA. ¡Ai, no en puc més!
RAFEL. Tio Andreu,
home, per l'amor de Déu,
emporte-se-la.
ANDREU. Si puc. 400

Llevándose a Rosa por la puerta izquierda.

ESCENA X

El so Rafel y Mariano.

RAFEL. Hasta ací ham aplegat,
i que ixca el sol per a on ixca,
en quan veja jo a don Pedro,
el Comissari, te lliga.
Prega que el disgust no em coste 405
un atac d'apopleixia.
MARIANO. A vore com no se moren
tots; en que vixca la xica...
RAFEL. ¡Vaja un conte!
MARIANO. So Rafel,
home, jo me'l menjaria. 410
¿Vosté a la tia Carmela,
sa muller que en glòria estiga,
no la volgué?
RAFEL. Ja m'ha mort:
en obrir-me eixa ferida
no valc dos diners.
MARIANO. Responga'm. 415
RAFEL. ¿Que acàs no s'heu mereixia?
MARIANO. I no poc.
RAFEL. Pobreta meua;
allò era una senta Rita[48];
el dilluns farà dos mesos
morí.
MARIANO. Pareix l'atre dia. 420
RAFEL. Fon un colp que si em descuide...
A no ser per la chiripa
de que me casí als vint dies
en Rosa, la melengia
m'acora[49].
MARIANO. ¿I per què jo ara 425
vullga casar-me en sa filla,
hi ha motiu p'a tanta cosa?
RAFEL. ¿I tu a mi en quina justícia
me fas per baix la mà la guerra?
MARIANO. ¿La guerra? Vosté ensomia. 430
RAFEL. Ja conseguireu que a l'últim
faça el bou, p'a que es lluixca
ton pare.
MARIANO. ¿Pues no faig[1] jo
la mula?

RAFEL. Tota ta vida
l'has feta, i no et ve de nou, 435
però a ton pare, ¿qui el fica...?
MARIANO. Com vosté ha soltat xarraes
que si ell el du per justícia...
RAFEL. Això són excuses teues.
MARIANO. ¿Meues? P'a que es persuadixca, 440
¿no està ahí al costat la roba?
Pues de lo que vullga vista's.
RAFEL. Justet, i en vindre ton pare...
MARIANO. Descanse; en quan jo li diga
que me case en Filomena... 445
RAFEL. Però això és fals i mentira.
MARIANO. So Rafel, vosté és molt perro.
RAFEL. ¿I tu no saps que a ma filla
el nebot del tio Andreu
fa temps que la sol·licita? 450
MARIANO. Llangostí no teu prou cames
per a córrer si me guipa.
RAFEL. Però, ¿i ma muller? ¿Tu veus?
Jo no tinc fel ni malíccia,
i si per mi fóra...
MARIANO. Gràcies, 455
vosté té bon cor.
RAFEL. Pues mira,
per això me diuen tots
que sóc un bolxaques.
MARIANO. Vista's
de lo que vullga, i a mi
ressentiment no me'n tinga. 460
RAFEL. ¿I li hu diràs a ton pare?
MARIANO. Sí sinyor, a penes ixca.
RAFEL. Pues busca'l, no siga cosa
que jo, confiat, me vista,
i al vore'm arme un escándalo. 465
MARIANO. Vaig a buscar-lo en seguida.

Vase por el foro.

RAFEL. En vore'm hui de guerrero
ma muller se posa... aixina.

Vase ídem.

ESCENA XI

El tío Andreu por la izquierda.

ANDREU. Valenta és la tia Rosa;
ja té geni, sicatera; 470
a Quica, la del so Bruno,
li guanya; cuidao que aquella
té un respingo...; me'n recorde
que em va pegar una espenta...
Si al so Rafel d'un sofoco 475
se l'enduguera pateta[50]...
Rosa té molts qüens, i encara
que en cada coç me destempla,
poc a poc els meus requiebros
anirien fent-li mella. 480
Molt m'ajudaria Quelo
si es casara en Filomena.

ESCENA XII

El tío Andreu y Filomena por la izquierda.

ANDREU. ¿Ací estàs tu?
FILOMENA. ¿Què volia?
ANDREU. Dona, jo de tu li haguera
demanat perdó a ta tia. 485
FILOMENA. Vaja i muiga's vosté i ella.
ANDREU. Gràcies; jo no em fique en res,
[Apart] Esta serà un[a] atra yegua.

Vase por el fondo.

ESCENA XIII

Filomena y después el tío Rafel, que entrará apresuradamente en traje de romano, pero a medio vestir y con mucho desaliño.

FILOMENA. Quin sofoco; pos, sinyor,
tragam-se una caïreta, 490
i ja que ham passat un dia

de perros, vejam la festa.
RAFEL. ¿Tens una agulla ben grossa
de les de cabota negra[51]?
Que estos pantalons me vénen 495
més amples que una taleca.
FILOMENA. ¿Esta és bona?

Dándole un alfiler.

RAFEL. No sinyora.
FILOMENA. Aguarde's.
RAFEL. Tinc molta pressa;
la tia me farà un plec.

Vase por la puerta de la izquierda.

FILOMENA. ¡Ai, Sinyor, quina maquensia! 500

Cogiendo una silla y saliendo por el foro.

ESCENA XIV

Pepe y Toni por el foro; el último llevará patillas.

PEPE. La millor aigua del poble
és la de ma casa.
TONI. Crega
que els tramussos m'han donat
una set...

Sentándose y bebiendo en el jarro que habrá encima de la mesa.

PEPE. En casa Petra
farem un ponx quan s'acabe 505
la volta. Por tinc de fer-la
perquè ací en cada coet...
l'any passat, mitja muntera
me cremaren, i el colom
me s'escapà[52].
TONI. ¡Bona feta! 510
PEPE. I fortuna que jo vaig
en la barba baix l'esquena.
TONI. Si no anara fent jumensos[53]...
PEPE. I vosté, ¿per què no es lleva
les patilles?
TONI. ¡Mà quin atra! 515

¿Que a vosté li donen pena?
PEPE. Después li aguaiten els pèls
per baix de la carasseta
i... en tota ma vida ha vist
¡hermosa Cudit[54] més lletja! 520
Óyese la danza de los nanos.
TONI. Justet: ja ballen els nanos.
PEPE. Eixos bé trauen estella[55].
TONI. Li estan ballant a la xica
de Rafel.
PEPE. ¿A Filomena?
TONI. No se riu poc que digam. 525
Llangostí li fa la festa.
¿Podem anar-se vestint?
PEPE. Mos sobra temps; quina pressa...

ESCENA XV

Dichos, Filomena y Micalet; éste, vestido de nano.

MICALET. Ton pare m'heu ha promés,
i mon tío hu ha jurat. 530
FILOMENA. Pues mira, t'han enganyat;
que te tornen els diners.
MICALET. ¿Enganyar-me? Eixa no cola.
FILOMENA. ¿No hu vols creure?
MICALET. ¡Bona és esta!
¿P'a què més dia de festa? 535
¿Que sóc jo algun xic d'escola?
Si de voler-me estàs lliure,
¿per què mudes de color
quan me veus?
FILOMENA. ¡Pobre sinyor!
A l'últim me farà riure. 540
MICALET. No pot negar-ho. Se riu
¡i es posa com una grana!
FILOMENA. ¡Alça món!
MICALET. ¡Què regitana!
FILOMENA. Amaga't i digues «¡piu!»;
llàstima que més enjorn 545
a divertir-me [no] vinguera.
MICALET. ¿Que no serà salamera?
FILOMENA. ¿Qui compra tontos al forn?

MICALET. ¿Tontos diu? [A] espai, xiqueta,
pues si te burles...
FILOMENA. Fes manos; 550
balla'm atra volta els nanos,
repetix la passaeta...
MICALET. ¡M'han enganyat!
FILOMENA. Molt hu sent.
MICALET. ¡Cristo! Pues si atre t'encanta,
no li val la casa santa. 555
FILOMENA. ¡Quin nano tan revalent!
MICALET. ¿No poder-lo jo trobar?
FILOMENA. Gos que lladra...
MICALET. Cego estic;
¿a on està eixe *majo?*

ESCENA XVI

Dichos y Mariano por el foro.

MARIANO. Amic... *Tocándole en el hombro.*
FILOMENA. Marianet, deixa-lo estar. 560
MARIANO. Vés-te'n.
A Filomena, que se va por el foro.

FILOMENA. ¿No té prou treball?
MICALET. Xe, ¿tu què vols?
MARIANO. Tanca el pico;
mira que te torne mico
més prompte que canta un gall.
MICALET. Este *caje* [56] soberano... 565

Con ademán de levantarle la mano. [m]

MARIANO. A mi no m'alces la mà
perquè et pegue una punyà
que te colgue baix del nano.
¿Vols vore-hu?
MICALET. ¿En tu qui es fica?
¿Que així a un home se li pega? 570
MARIANO. El que tens davant, t'ofega
com la mires a eixa xica.
MICALET. Pues si son pare me jura
que ella està per mi penant...

ESCENA XVII

Dichos y el so Rafel y la tía Rosa por la izquierda.

ROSA. No tragues la panxa tant. 575
RAFEL. Fa més requia la figura.
¿Què et pareix?
ROSA. Muy rebién vas.
RAFEL. ¿Hu dius de veres?
ROSA. No és broma.
RAFEL. ¿I es meneja la ploma
del casco quan marque el pas? 580
MICALET. Vosté abans, ¿per què m'ha dit...? *A Rafel.*
RAFEL. Tinc molta pressa.
MICALET. Millor.
MARIANO. No et fiques en lo sinyor. *A Micalet.*
ROSA. ¿Què vol este maleït? *Por Mariano.*
MICALET. És dir, ¿què m'ha fet l'afronte? *A Rafel.* 585
de tractar-me com a un babia?
ROSA. ¡Respon-li!
RAFEL. Si està mig gàbia...
MARIANO. ¿Te'n vas?
MICALET. Vullc que em done compte...
ROSA. ¡Rebenta ja, condemnat! *A Rafel.*

ESCENA XVIII

Dichos y el tío Bruno por el foro, llevando en las manos una cabeza de toro y un lío de ropa, detrás la tía Quica y después el tío Andreu.

BRUNO. ¡Si ell fóra el que s'ha atrevit! 590
MARIANO. ¡Mon pare!
RAFEL. ¿L'has avisat?
MARIANO. Ara el veig.
RAFEL. ¡Pues t'has lluït!
QUICA. Siertos son los toros, siertos.
BRUNO. Primer s'acabava el món.
RAFEL. ¡Ai, que murió Sansón 595
y todos sus Felibertos[57]!
BRUNO. Per evitar ací un tro[58], *A Rafel.*
si me s'unfla un poc el nas,

no li dic lo que ve al cas.
MARIANO. Pare... *Interponiéndose.*
BRUNO. Prenga vosté açò. 600

A Rafel, presentándole una cabeza de toro.

QUICA. I atra volta, no estoy curra[59].
ROSA. ¿Rafel?
QUICA. I en tocant mi honor...
ROSA. Jo estic desfent-me, ¡Sinyor!
Parla, ¿què vol eixa xurra?
BRUNO. Vinga, despulle's. ¡Poc tou 605
no me s'havia posat!
ROSA. ¿Que vosté s'ha proposat
que mon marit faça el bou?
BRUNO[n]. Sí senyora, i molt formal,
ja que ell ha dit, ¡mal viatge! 610
que p'a fer eixe animal
¡no necessite jo tratge!
RAFEL. ¡Esta gent s'ha tornat loca!
QUICA. Y a veses suele parlar
quien se debía posar 615
un puntet aquí en la boca...
ROSA. Atenga vosté, so maca...
BRUNO. Home, prenga...
RAFEL. No m'encegue,
tio Bruno, que li pegue,
si s'acosta, un mete y saca. 620
ANDREU. A l'últim s'han agarrat. *Por el foro.*
RAFEL. ¡Senyor! ¿Qui serà el jodio
que tal expressió ha soltat?
MICALET. Miren-lo vostés: mon tio.
QUICA. ¿Este?
BRUNO. Lusbel se l'emporta. 625
ANDREU. A mi no em fiquen en res.
QUICA. Pues p'a que sàpien qui es,
bien m'ha tocao a la porta;
fortuna que todos saben
mi manera de pensar. 630
BRUNO. ¡Me'l menge!
RAFEL. Deixe-lo estar
que a voltes elles s'alaben.
MICALET. Vosté el defén, i... ¡no és cosa! *A Rafel.*
ANDREU. *[Apart]* Traïdor.
MICALET. ...Quan les veles gira,

que li conte la so Rosa. 635

ROSA. ¿Jo?

MICALET. Les xarraes que ell li tira[60].

ANDREU. Escapem.

Desaparece por el foro.

MICALET. ¿Ha ouït el trobo[61]?

RAFEL. So Bruno, pues a no ser...
¡Eixe home fent l'àngel bovo!

BRUNO. ¡Ja estic al cap del carrer! 640

RAFEL. I tu, al vorem ¿no tremoles?
¿I ell?

Buscándolo con la vista.

RAFEL. ¿Tens el juí cabal?
¿Qui fa cas d'eixe peal?

MICALET. ¡Que mouran les banderoles[62]!

Vanse por el foro Micalet, Pepe y Toni.

RAFEL. ¡Jo que el fea tan sensillo! 645

BRUNO. Mire que alçaran el vol...

RAFEL. ¿Com li plante cara al sol,
si duc prop de mi a eixe pillo?

BRUNO. ¡Vore'm jo en ell, mano a mano!

MARIANO. Anem, ¡vaja un aturrull[63]! 650

RAFEL. Home, ¡si faré un romano
d'a quatre diners el full![64]

ROSA. No aneu, que estarem en pena.

QUICA. Bruno...

MARIANO. ¿Per què no han de vindre?

RAFEL. Jo no me podré contindre, 655
i el sol li trenque en l'esquena.

QUICA. I tu, si al teu mal humor *A Bruno.*
li aplegues a donar solta...

ESCENA ÚLTIMA

Dichos y Filomena, por el foro.

FILOMENA. Pare, no van ja en la volta.
Hu ha dit el sinyor retor. 660
(A Mariano, aparte) L'àngel bovo està que brama.

BRUNO. ¿Per què?

FILOMENA. Perquè s'ha informat
de tot lo que ací ha passat,

i evitar vol una escama.
ROSA. ¡M'alegre!
QUICA. ¡Molt rebén fet! 665
FILOMENA. I ha dit, en mig de la plaça:
«Si pensen que ací tot passa
perquè estan en un poblet,
del decor que se mereix
tal acte, les exigències 670
faré guardar...»
QUICA. ¡Què et pareix!
FILOMENA. No tolera° irreverències.
BRUNO. ¡Tot és per eixe traïdor!
RAFEL. D'un compromís ha escapat.
MARIANO. Atenga, ¿i lo que ham pactat 675
abans...?
RAFEL. ¿Sobre...?
MARIANO. Sí sinyor...
RAFEL. Acabem en les esquetes[65];
Rosa, pues tots ham fet pau,
abraça a estos xics, i trau
de penes dos animetes. 680
ROSA. El rencor prompte me passa
i hu borre tot.
MARIANO. ¡Què alegria!
RAFEL. Llicència tens de ta tia *A Filomena.*
pe[r] a^p que entre Mariano en casa.
FILOMENA. ¡Tia! ¡Pare!
BRUNO. Mentre visca, *A Rosa.* 685
tindré present eixa acció.
So Rafel, quan s'oferisca *A Rafel.*
fer el bou, ací estic jo.
RAFEL. No, Bruno, ja l'ha fet prou,
que vosté és honrat i probo 690
i ser *bou* li ve de nou;
faça-hu tot, menos el *Bou*,
la *Mula* i l'*Ángel Bovo*.

FIN

NOTES TEXTUALS

[a] A *A*: *En el teatro de la Libertad*. Vid. nota [2] a *El deu...*

[b] A *OC*, i per evident errada, diu morro.

[c] A *A* s'indica sempre *Apart* i no *Aparte*, malgrat que la resta de les acotacions estan en castellà.

[d] A *A* i *OC*, *fas*. Esmenem per evitar confusions.

[e] A *A* i *OC*, *pea*. Cal doncs no llegir la [r] per mantenir la correcció en el còmput del vers.

[f] A *A* i *OC*, *ha*. Esmenem per evitar confusions.

[g] A *A* i *OC*, per evident errada *lo*.

[h] Vid. nota [d].

[i] Vid. nota [e].

[j] A *OC*, *qui es fica*, cosa que fa hipomètric el vers.

[k] Vid. nota [d].

[l] Vid. nota [d].

[m] A *A* i *OC*, aquesta acotació va després del parlament de *Mariano*, raó per la qual creiem que pot crear confusions, cal pel sentit es dedueix que qui primer amenaça físicament (vid. vers 566) és *Micalet*.

[n] A *A* i *OC*, aquest parlament apareix atribuït, de forma clarament errònia a *Quica*.

[o] A *A* i *OC*, *tolere*, per evident errata.

[p] Vid. nota [e].

NOTES CRÍTIQUES

[1] Al·lusió a diverses *figures* o *pasos* que apareixien –i encara ho fan– a nombroses processons d'arreu el País; el *bou* i la *mula* eren, naturalment, els qui amb el seu alé escalfaven Jesús acabat de nàixer; l'Àngel bovo és la figura de l'evangelista Sant Mateu, representat precisament per un àngel.

[2] Vid. nota 2 de *La sastresseta*.

[3] Vid. nota 3 de *La processó...*

[4] Tradicionalment, es pensava que era aquesta la primera obra on l'acció es traslladava des de les cases humils dels barris (baixos o no) de la ciutat de València a les rodalies de la capital. Tanmateix, no he d'oblidar que l'acció de *Què no serà* transcorre al barri –encara un poble d'Horta– de Marxalenes.

[5] *Obrers*. Clavaris: encarregats de preparar les festes d'una localitat o associació.

[6] *Funció*. Ací té el sentit d'acte religiós solemne.

[7] *Una roca*. Aquesta referència ens parla a les clares de com la tradició de traure roques a les processons (no forçosament a la del Corpus) no era privativa de la ciutat de València al darrer terç del segle passat. Com que el poble es troba situat a les rodalies de la capital, cabria pensar –a més– que fóra una de les roques valencianes, llogada per a l'ocasió.

[8] *Mantecueles*. Deformació humorística, però ben popular, del castellà *lentejuelas*, correctamenten: lluentons.

[9] Cal suposar, pel que es diu als versos següents, que es tractaria més aviat d'alguna corona (potser la de la reina Ester, també present entre les figures de l'Antic Testament a les processons com la del Corpus valencià), adornada amb plomes i no exactament un morrió, més propi dels uniformes dels soldats, tot i que potser que la xiqueta vaja vestida més aviat com l'arcàngel Sant Miquel i aleshores sí que duria casc. Lògicament, el sentit còmic de l'expressió és obvi.

[10] *Escarpidor*. Pinta de pues grosses i clares que serveix per a desembullar els cabells (*DCVB*).

[11] *Desmanotà*. Que té poca gràcia i habilitat manual.

[12] Locució que té el mateix sentit que «cadascú troba allò que se li assembla», o siga: cada ovella amb la seua parella. Es tracta, possiblement, d'una derivació de la locució *servir igual per un forat que per un descosit*.

[13] *Bolxaques de pa florit*. Un *bolxaques* és, en valencià, un home destraçat que fa les coses de qualsevol manera (*DCVB*), però no hem trobat l'expressió tal i com ací se'ns presenta; *pa florit* al·ludirà a que es tracta d'una persona tan descurada que se n'oblida, dels trossos de pa que es fica a les butxaques, i aquests acaben per florir-se.

[14] *Calcigar*. Xafar.

[15] *Cachucha*. Dansa i música andalusa de compàs ternari, i molt popular a les darreries del segle passat i primer terç del present (*DUE*).

[16] *A Roma...*, ¿A qui se l'han d'emportar a Roma? ¿O a quina cosa? ¿A la llengua potser, com una mena de relíquia? La frase és poc clara; potser vulga dir que no arribaran a bon terme les seues pretensions.

[17] *Polaca*. Polacs és el nom que rebien els partidaris d'un sector del partit moderat que governà a Espanya entre 1850 i 1854, i quedà després com a insult popular, fora del seu context concret, que seria el de persona autoritària. No podem oblidar, a més, que l'obra va estrenar-se després del triomf de la Revolució de setembre de 1868, que significà la caiguda de la dinastia borbònica i la fi dels governs conservadors (o siga, moderats) que es va succeir entre 1856 i 1868; l'al·lusió, doncs, pot ésser considerada d'actualitat.

[18] *Borseguins*. Sabates altes, fins al turmell (o al genoll), semblants a les botes.

[19] *Xaques*. Potser diminitiu de *bolxaques*, vid. nota 13. Tanmateix, té més aviat el sentit de "taques".

[20] *Amero*. Caben ací dues possibilitats: que el diga Rafel és que ve tot *amerat* (de suor, car ens trobem a mig dia), explicació aquesta per la que ens inclinem, o que diga que ve com un *hamer*, és a dir com un pescador a l'ham; aquesta darrera expressió, de tota manera, no fa massa sentit a menys que no suposem que els hamers tornaren de pescar, mullats, cansats i bruts.

[21] *Ropero*. Encarregat de la custòria de la roba i objectes de culte de les esglésies o confraries. En aquest cas, es tracta de la roba que han de dur les diferents figures de la processó.

[22] Sobre la figura de *Josué* i el seu *parar el sol*, vid. la introducció a aquesta obra.

[23] *Tambor mayor*. A les bandes militars, qui encapaçalava la formació de tamborilers, i que era triat no sols per les seues qualitats musicals sinó també per la seua major estatura. A aquest respecte, recordem que els *gastadors* són els soldats que marxen en primera línia per la mateixa raó.

[24] *Ratllar*. Arribar a la ratlla; arribar a l'altura, doncs.

[25] *Captància*. Variant no enregistrada al *DCVB*, però que deu ser sinònima de capteniment, amb una confusió evident amb «captar», demanar almoïna.

[26] *Palustre*. Vid. nota [23] de *La casa...*

[27] Trobar-se de mal geni, enfurismada. La *castanya* és un monyo enrotllat dalt del cap que duien, i encara duen, moltes dones; és sinònim, doncs, de trossa.

[28] *Calaguala*. Vid. nota [63] de *La casa...*

[29] *S'esvare*. S'esvere, s'espante.

[30] *Embabucar*. Expressió valenciana, que té el sentit d'enganyar tot afalagant (*DCVB*).

[31] *Debaes malla*. Vid. nota [28] de *La sastresseta...*

[32] *Esquallar-se*. Desmaiar, perdre la força (*DCVB*).

[33] *Fer la fel*. Irritar-lo.

[34] Vers hipermètric.

[35] En efecte, algunes argiles, especialment les margoses, s'empraven –igual que les cendres– per rentar-se o fer la bugada.

[36] *Indio bravo*. Possible al·lusió als vestits, més o menys inspirats en la roba dels indis americans, que van incorporar-se –en data incierta– a algunes danses valencianes, molt especialment guerreres.

[37] *La volta*: la de la processó. És proverbial la frase de *ser més llarg (o durar més) que la processó del Corpus* de la ciutat de València.

[38] *Mulata*. Mula jove.

[39] *Mossot*. Pejoratiu de *mosso*: servent, criat. Es tracta d'un vers hipermètric.

[40] *Ser un soca*. Ser una persona curta d'enteniment.

[41] *Guaja*. En castellà, bergant, pillet (*DUE*).

[42] *Atarantar-se*. Vid nota [37] de *La muda*.

[43] *Dichos*. L'acotació diu exactament: *Dichos y después Filomena*, però –com és obvi– aquesta apareix a l'escena següent, raó per la qual no cal indicar ací la seua presència.

[44] Terme dels Poblats Marítims a l'extrem nord de la Malva-rosa.

[45] Els *xurros* són en sentit estricte els habitants de la comarca dels Serrans, d'origen aragonés. D'ací que se'ls atribuisca la condició de cabuts, tradicionalment referida als aragonesos.

[46] Expressió que equival a dir que si les penes costaren diners, moltes d'elles no es tindrien per tal de no pagar-ne.

[47] *Peal*. Persona, o cosa, inútil i menyspreable (*DCVB*).

[48] *Santa Rita*. Cal suposar que aquesta expressió equival simplement a *ser una santa*, i no té res a veure amb la virtut que ha popularitzat aquesta santa italiana del segle XIV: ser advocada de les coses impossibles.

[49] *Acorar*. Ficar una cosa dins el cor o fins a l'íntim del cor (*DCVB*). Afectar, doncs, molt fondament.

[50] *Pateta*. Una de les formes populars de nomenar el dimoni, en referència a les potes de la cabra que hom suposava que aquest tenia.

[51] Agulla de major tamany de les habituals i de cap negre, emprada per fixar les toques o mantellines de les dones.

[52] Pepe, pel que es diu, faria el paper, a la processó, de l'*agüelo Colomet*, o siga: Noé, que es representa com un home molt vell que du a la mà el colom que va llançar des de l'Arca per comprovar si la terra era de nou habitable després del Diluvi.

[53] *Jumensos*. Vid. nota [7] de *La vanitat*...

[54] Es refereix a Judith, qui salvà la seua ciutat dels assiris, tot donant mort el general d'aquest, Holofernes. És personatge que apareix entre els de l'Antic Testament, a la processó del Corpus.

[55] *Traure astella*. Traure'n profit (*DCVB*).

[56] *Caje*. Vid. nota [13] de *La sastresseta*.

[57] *Felibertos*. ¿Caldrà dir que en realitat eren els filisteus? L'expressió, tanmateix, és esplèndidament còmica.

[58] *Tro*. Esclafit; en sentit figurat: avalot particularment sorollós.

[59] *Curra*. A València, persona que fa ostentació de garridesa i elegància en el vestir; *majo* en castellà (*DCVB*).

[60] Vers hipermètric.

[61] *Trobo*. En el sentit de contalla falsa; però el trobo és, lògicament, una forma poètica cantada –i pel general improvisada– molt popular al folklore de moltes zones de la Península.

[62] *Banderoles*. Les senyeres, que porten dos reis d'armes i amb les quals s'obren tradicionalment les processons, molt especialment a la ciutat de València. Ací la frase té el sentit que la processó es posarà en marxa.

[63] *Aturrull*. Aturrullament, atordiment, confusió (*DCVB*).

[64] Referència a la venda ambulant de plecs solts, com per exemple auques, col·loquis, poemes, etc.

[65] *Esquetes*. Segons Escrig i Martí Gadea, citats pel *DCVB*, excuses, pretextos... Malgrat que el *DCVB* diu «és paraula que desconeixem i que probablement deu ser errada», ací trobem un ús ben adient del terme.